

УДК 811.162.4'34

Іво ПОСПИШИЛ

доктор філологічних наук, професор Інституту славистики
Університету імені Масарика (Чеська Республіка, Брно)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АРЕАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ЕВОЛЮЦІЯ БРНЕНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ

У статті розглянуто проблематику ареальних та філологічно-ареальних досліджень, порівняльного літературознавства, генології. Ареальні підходи в літературознавстві проілюстровано на прикладах творів Оти Філіпа, Оксани Забужко, Йозефа Сухего.

З'ясовано, що початкова галузева синкретичність впливає з меншою спеціалізації окремих дисциплін. Встановлено, що діалог у своїй інструментальній формі є, передусім, знаряддям зміни: зміни відношення між учасниками діалогу як внутрішньої зміни, так і зміни зовнішньої – в їхній екзистенціальній ситуації. Діалогу притаманна здатність бути не лише миролюбним обміном поглядів, але також і зброєю, знаряддям бою.

Ключові слова: методологія, концепція, ареальні дослідження, «просторова» філологія, діалог, «діалог» культур.

Ivo POSPISHIL,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Institute of Slavic
Studies University of Masaryk (Czech Republic, Brno)

METODOLOGICAL DIFFICULTIES AREAL RESEARCH: THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF BRNO

The article discusses the problems of area studies, philological-area studies, comparative literature and genologi. Areal approach in literary are illustrated by the example of the Ota Philippe, Oksana Zabuzhko and Joseph Suhego.

It was found that the initial sectoral syncretic implies less specialization of individual disciplines. Bring that dialogue in its instrumental form is primarily an instrument of change, change in the relationship between the participants in the dialogue, as the internal changes, and changes in the external – in their existential situation. Dialogue inherent ability to be not only a peaceful exchange of views, but also weapon of combat.

Key words: methodology, concept, areal studies, «spatial» philology, dialogue, «dialogue» cultures.

Іво ПОСПИШИЛ,

доктор филологических наук, профессор Института славистики
Университета имени Масарика (Чешская Республика, Брно)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ АРЕАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ЭВОЛЮЦИЯ БРЕНСКОЙ КОНЦЕПЦИИ

В статье рассматривается проблематика ареальных и филологически-ареальных исследований, сравнительного литературоведения, генологии. Ареальные подходы в литературоведении проиллюстрированы на примерах проведений Оты Филиппа, Оксаны Забужко и Йозефа Сухего.

Установлено, что начальная отраслевая синкретичность следует из меньшей специализации отдельных дисциплин. Доведено, что диалог в своей инструментальной форме является, прежде всего, орудием изменения: изменения отношения между участниками диалога как внутреннего изменения, так и изменения внешнего – в их экзистенциальной ситуации. Диалогу присуща способность быть не только миролюбивым обменом взглядов, но также и оружием, орудием боя.

Ключевые слова: методология, концепция, ареальные исследования, «пространственная» филология, диалог, «диалог» культуры.

Методологічним відправним пунктом досліджень в Інституті славістики філологічного факультету Університету імені Масарика (Брно, Чеська Республіка), метою якого є збагатити філологічні науки та вивчення мов і літератур, був на першому етапі проект інтегрованої жанрової типології, брненське розуміння порівняльного літературознавства та генології і, звичайно, ареальні концепції, котрі беруть свій початок не з американських ареальних досліджень, але є цілком автохтонними з періоду Йозефа Добровського, а також славістичної школи 18 та 19 століття. Їхній початок в Університеті імені Масарика в Інституті славістики припадає приблизно на 1997-1998 роки. Однак, не йдеться лише про збагачення у вивченні філології з інформативної точки зору чи відповідно до контексту: мається на увазі важливий методологічний маневр, який ми могли б охарактеризувати як зміцнення філологічного ядра та закріплення навколишньої плазми споріднених та близьких наукових дисциплін: тобто, з одного боку, це подолання іманентної замкнутості філології, з іншого – поступовий зв'язок лінгвістики та літературознавства, як роз'єднаних складових частин своєрідної філологічної спільноти. Початкова галузева синкретичність впливала з меншої спеціалізації окремих дисциплін: тому також виникали монографії з історії мови та літератури, а все, що до них відносилось сприймалося як єдине ціле: мова є матеріалом літератури, а література є реалізаційною поверхнею мови, котра проявляється в текстах та в мовленні. До цього поступово

додавалася часова (історична, діахронічна) та функціонально синхронічна розмірність. На противагу первісному трактуванню почала зникати «просторова» філологія, котра найбільше пов'язана із зонами та ареалами і, відповідно, з тим, що відбувається на цих територіях, і що важливо знати та зрозуміти. Це не лише природний простір, але й суспільний та політичний також: на межі природно соціального рухається сексуальне життя та світ обох статей, так само як і сім'я. У цьому випадку до філології примикають, звичайно, соціологія, політологія, філософія, психологія, гендерні дослідження та ін. Одночасно, очевидним є той факт, що мова та тексти не відображають ареал повною мірою, але також – з іншого боку – що ареал значною мірою використовує мову та її продукти.

В межах брненської концепції ареальних та філологічно-ареальних досліджень, тобто в межах аспірантури за програмою «Теорія ареальних досліджень» та бакалаврській чи магістерській формі навчання «Філологічно-ареальні дослідження» виник і Кабінет (як науковий колектив), а пізніше і Семінар філологічно-ареальних досліджень, який підпорядковується Інституту славистики (крім Семінарів східнослов'янських мов та літератур, західнослов'янських мов та літератур, балканістики та східнослов'янських напрямків філології), а також спеціальний ряд видань під назвою «*Брненські тексти з філологічно-ареальних досліджень*» (*Brněnské texty z filologicko-areálových studií*) поряд з виданням, яке стосується ареальних досліджень лише зрідка – «*Брненські тексти до словакістики*» (*Brněnské texty k slovakistice*)*. Ряд текстів різного тематичного спрямування із серії «*Брненські тексти до словакістики*» має ареальний характер.**

* Див. крім усього іншого: I. Šuša: *Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literatúre. Seminář filologicko-areálových studií*, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: *Brněnské texty z filologicko-areálových studií*, sv. 1, editor série: Ivo Pospíšil. TRIBUN EU, Brno 2009, ISBN 978-80-7399-828-8. V. Franta – I. Pospíšil: *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. Seminář filologicko-areálových studií*, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: *Brněnské texty z filologicko-areálových studií*, sv. 2, editor série: Ivo Pospíšil. Tribun EU, Brno 2009, ISBN 978-80-7399-892-9. *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010. ISBN 978-80-7399-987-2. I. Pospíšil: *Úvodní slovo*. In: *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010, s. 3-5. ISBN 978-80-7399-987-2.

** *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál)*. Brněnské texty k slovakistice IV. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003, 212 s. ISBN 80-210-3111-5.

Ареальні дослідження потрапили також і до Університету третього віку Університету імені Масарика та до його високо оцінюваних текстових висновків.* Деякі висновки знову ж таки виникали на базі міжнародних проєктів чи концепцій, котрі виходили з Інституту славистики та громадських об'єднань, що знаходяться на Філологічному факультеті Університету імені Масарика.**

Новим імпульсом брненської концепції філологічно-ареальних досліджень став трирічний проєкт OPVK Удосконалення працівників в області філологічно-ареальних досліджень: крім нетривалого перебування за кордоном, експертних лекцій, семінарів та воркшопів (*workshop*), реалізованих для цієї мети новоствореним Центром філологічно-ареальних досліджень, який підпорядковується Інституту славистики Філологічного факультету Університету імені Масарика, сюди належать, передусім, масштабні публікаційні висновки.***

Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovákistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004, ISBN 80-210-3328-2. Problémy slovákistiky v zrcadle areálové filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 3, editor série: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů se sídlem v Brně s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a Seminářem filologicko-areálových studií Ústavu slavistiky FF MU. TRIBUN EU, Brno 2010. ISBN 978-80-7399-965-0.

* Klíčové problémy slovanských areálů. Ed.: Ivo Pospíšil. Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita, Brno 2009. Střední Evropa jako kulturní průsečík a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů). Eds: I. Pospíšil, J. Šaur. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011, 114 s. ISBN 978-80-210-5607-7, s. 61-113.

** Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: Ištván Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociacíou slavistov, Visegrád Fund, Segedin 2012. ISBN 978-615-5256-01-1. Radek Čermák, Giuseppe Maiello: Nástin dějin a literatury Lužických Srbů. Středoevropské centrum slovanských studií, edice Evropské obzory, Brno 2011, s. 5-6. ISBN 978-80-86735-09-2.

*** Sorabistika – metodologie, zkušenosti a budoucí směřování. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur a kolektiv. Masarykova univerzita 2011, ISBN 978-80-210-5686-2. Nosné tradice české slavistiky. Eds Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Masarykova univerzita, Brno 2012. ISBN 978-80-210-5907-8. Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012. ISBN 978-80-

1) Незважаючи на те, що ареальні дослідження пробилися – через опір традиціоналістів – навіть офіційно і в Празі (де, звичайно, ними практично займалися і перед тим), де вони сьогодні знаходяться під егідою історіографів, все ж таки з'являються «помилкові сумніви». Гадаю, що зараз проблематика ареальних досліджень нарешті дісталася з рівня емоціонального до рівня предметного. Або ж існує хоча б шанс для цього. Відповідно, не потрібно сприймати ареальні дослідження як якусь нову релігію, але цілком предметно як когнітивний інструмент. Саме тому роль адвоката диявола (*advocatus diaboli*) є настільки потрібною. Негативне оцінювання ареальних досліджень буває пов'язане з тим, що це стане новим «смітником», тобто областю, на яку все це звалиться, і навіть, якби це було спрямовано на пізнання чогось нового, тобто, що у цієї спеціальності немає власного обмеження, рамок та предмету дослідження. Нічого нового, адже нові чи старо-нові спеціальності свої рамки та визначення шукають лише «в процесі». Незважаючи на те, що ареальний підхід не такий вже і новий, ареальні дослідження ніколи не стали самостійною чи окремою спеціалізацією – в Брно з 2009 року в межах програми Філологія бакалаврської та магістерської форми навчання, разом з тим вже декілька років як Теорія ареальних досліджень в межах аспірантури. Згадана небезпека є реальною, тому подібні workshopy повинні спрямовувати дискусійним способом до пошуку цих меж, незважаючи на те, що у нас є переваги їх визначати. Таким чином діє, наприклад, політологія, котра часто у нас виникає з історіографії та з американської чи німецької політичної науки (*political science*) (раніше – *Staatswissenschaft* – так у їхній мові вона звучить і до сьогодні, наприклад у Швеції), гендерних досліджень, екології та ін. Невелика примітка до цього: вважаю, що ареальні дослідження непотрібно сприймати як щось зовсім нове, як це інколи роблять наші соціологи чи політологи в межах нинішнього дискурсу. Все-таки, і в 19 столітті, і пізніше існували політичні науки, котрі по-різному називалися та відігравали певну роль в різних ідеологіях – подібно це виглядає з ареальними дослідженнями. Дійсно, ми рішуче налаштовані – принаймні, мені б хотілося, щоб так

210-5904-7. Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika). Brněnské texty k slovákistice XV. Týmová monografie. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur, Anna Zelenková. Masarykova univerzita, Brno 2012. ISBN 978-80-210-5903-0. Česká polonistika: nové výzvy, nová témata. Ivo Pospíšil, Roman Madeckí a kol. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Masarykova univerzita, Brno 2012, s. 3-4. ISBN 978-80-210-5906-1. Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie). Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2011, ISBN 978-80-210-5434-9.

справді було – на те, що у нас немає намірів писати в ареальних дослідженнях нульовий рік, але свідомо виходимо з того, що в цій області відбулося в минулих десятиліттях практично до 18 століття, але звичайно функціонально та вибірково.

2) Акцент на просторові (спеціальні, між зонами) зв'язки також не новий (Gaston Bachelard, Mircea Eliade, Michail Bachtin), але в даному випадку підкреслений – порівняно з поетологією та часопростірністю – соціологічний та політологічний аспект.

3) З межами нової наукової дисципліни та її діапазоном пов'язана і проблема дисциплінарності та міждисциплінарності, тобто пошуки такого перетину, котрий стане власною сферою нової спеціальності. Іноді це називають «ремеслом»; це означає знання основних «умінь», котрі добре знаємо з природничих, технічних і з точних та гуманітарних наук. Гіперболічно з цього погляду вказується, що ці нові спеціальності – «обман», тобто, що всі випускники цього напряму навчилися власне «всьому нічому», що у їхньої нової спеціальності немає точно визначеного предмету та механічно визначеної мінімальної норми того, що, зазвичай, прирівнюється зі спеціальністю (сукупність характерних, частково вигаданих знань, які передаються, наприклад, в математиці, фізиці, медицині, філології та ін. – з цим пов'язані і ключові предмети, «страховище» початківців спеціальності, як колись, наприклад, в медицині анатомія, у філології історична граматики чи синтаксис та ін.). Все це в нових спеціальностях необхідно випрофілювати, ймовірно по-іншому та з іншим результатом – неможливо все копіювати, наслідуючи спеціальності, котрі виникати століттями. З цим пов'язане співвідношення філологічного та соціально-наукового дослідження в спеціальностях, спрямованих на вивчення ареалів. Згідно з брнеським виконанням це представлено вже тим, що йдеться про філологічно-ареальні дослідження, тобто по суті про трансценденцію філології, котра є основою та сутністю спеціальності: ареальність в цьому значенні аж ніяк не механічний синтез або «розчин» філології та соціальних наук, але природний вихід філології за традиційні межі.

4) Необхідно уникнути моді ареальних досліджень, тобто некритичного акцентування всього, що пов'язане з ареалом, і, навпаки, необхідно все релятивізувати саме відношенням або ж співвідношенням з іншими поняттями та концепціями.

Тут можна було б назвати декілька областей:

А) Ареальні дослідження та соціальні науки;

Б) Ареал та фіктивні світи (це залишимо для компетентніших, які це створили та наполегливо про це пишуть);

В) Ареал та візуалізація (наприклад, польська концепція іконосфери*);

Г) Ареал та історія літератури / теорія розвитку літератури;

Д) Ареал та діалог культур;

Е) Ареал та культурологія.

Поняття «діалог культур» та «ареальні дослідження» більше опрацьовані (зрештою, хоча б у нас) лише в останніх роках, але їхня сутність була відома давно, однак часто називалася по-іншому: культурно-історична школа виходила з подібних передумов; поняття на кшталт культурний простір чи географічне розуміння філології трапляються менше всього до 18 століття та в дійсності ще далі, не говорячи про американські *area studies* як межі для радянознавства за часів холодної війни. Інакше сказано: культурний діалог завжди має просторову величину та відіграється в конкретному ареалі, для котрого характерна як просторова, так і часова розмірність, події в ареалі завжди зосереджені навколо культури та культурного діалогу, незважаючи на те, що йдеться не лише про літературу, але і про мистецтво також, громадянський етикет, економію й економіку та політику. Під виразом культурний діалог мається на увазі розмова, спір між двома чи більше сторонами або багатосторонній обмін цінностями – також завжди відіграється в конкретній місцевості,

* Див., наприклад, Dariusz Rott: *Bracia Czescy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002. Śląsk literacki. Materiały V sesji śląskoznawczej Pracowników Naukowych, Studentów i Gości Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 8-9 listopada 2000. Pod red. Mariana Kisiela, Barbary Morcinek-Cudak i Tomasza M. Głogowskiego. *Pallas Silesia* 2001. Zbigniew Kadłubek – Dariusz Rott – Renata Ryba – Piotr Wilczek: *Literatura Staropolska. Średniowiecze – Renesans – Barok*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Leksykon przypomnień. Literatura dawnej Polski. Średniowiecze – renesans – barok. Setnik pisarzy a dzieł. Ex Libris*, Warszawa 2002. Див. наші рецензії: *Różne aspekty ikonosfery* (Krystyna Kossakowska-Jaros: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999. *Dwuziowieczna ikonosfera w literaturach europejskich: Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokar. „Śląsk“, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Bracia czescy v dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002). *Slavica Litteraria*, X 6, 2003, s. 187-188. *Slezská poezie v kulturním proudění věků* (Zbigniew Kadłubek– Dariusz Rott: *Oczy Charibelli. Ślady petrarkizmu w siedemnastowiecznej łacińskiej poezji śląskiej*. Biblioteka fundacji „Pallas Silesia“. Redaktor serii: Dariusz Rott. Katowice – Pszczyna 2004. Frank Wedekind: *Trost. Poczieszenie. Wybór poezji. Ausgewählte Dichtungen*. Przekład i opracowanie Teresa Kowalska. Biblioteka fundacji „Pallas Silesia“. Redaktor: Dariusz Rott. Katowice 2004). *Slavica Litteraria*, X 8, 2005, s. 226-227.

або ж цей простір переважає. Таким чином, створюються передумови для виникнення культурних або, у вужчому значенні, літературних центрів, меж, на які ці процеси зосереджуються.

Перебільшення, перш за все, літературознавців стосовно культурології неповинні бути простим повторенням давніших фаз історії культури чи її варіантами: на жаль, часто стає навпаки. Інакше сказано: навіть ця нова фаза культурологічного дослідження, яка притаманна другій половині 20 століття та періоду, котрий тісно її наслідує, не може уникнути питання попередників та того, до чого тоді – тобто, приблизно, з середини 19 століття – дійшли. Тут, звичайно, пропонується цілий рій методологічних прийомів, між якими чільне місце посідає просторове розуміння культури та методи соціальних наук, зокрема соціології, однак сьогодні ще частіше також політології (Politikwissenschaft, political science), міжнародної політики та журналістики, ЗМІ, гендерних досліджень та ін.

У минулому діалог культур мене цікавив з декількох аспектів: крім конкретного прикладу суперечливих чесько-російських культурних, особливо літературних зв'язків, на першому місці був діалог як такий, а пізніше його різні прояви та зв'язки з іншими явищами, між іншим також з ареальним дослідженням та його проявами, наприклад, література віртуальної автентичності*.

В загальніших міркуваннях ми дійшли до того, що словосполучення «діалог культур» має по суті суперечливий характер, є популярне, часто вживане: нагадує цим інші журналістські словосполучення з культурної та літературної сфери, як, наприклад, «магічний реалізм» або інші поняття, зокрема з політики чи політології, котрі в свій час – тобто вчора та сьогодні – значно спустошилися. опустіли.

Діалог на поверхні функціонує як спосіб комунікації, але зі своїм важливим завданням, і як носій стратегії поведінки та вчинків людини, як засіб досягнення мети. Взагалі те, що діалог є позитивним засобом спілкування людей та що він призводить до руйнування нездорового ізоляціонізму закладено в нашій свідомості. Якщо в цій загальній позиції діалог є бажаним звільненням від напруження, то в інструментальній ролі є, передусім, засобом зіткнення поглядів, який зрештою призведе до запровадження певних аспектів та до виникнення ситуації, котрої перед діалогом не було. Тобто діалог у своїй інструментальній формі є, передусім, знаряддям зміни, зміни відношення між учасниками діалогу, як внутрішньої зміни, зокрема в їхніх думках, так і зміни зовнішньої

---

* Див. нашу статтю *Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění* SPFFBU, X 10, *Slavica Litteraria*, с. 5-20.

– в їхній екзистенціальній ситуації. Діалогу притаманна здатність бути не лише миролюбним обміном поглядів, але також і зброєю, знаряддям бою. З цього погляду можна сказати, що історія людства є нескінченним діалогом особистостей, етносностей та суспільств, цивілізацій та культур, і, що діалог у широкому значенні слова, тобто як конфронтація, був головним механізмом руху всіх історичних змін і що дійсно неминуче передбачає переможців та переможених.*

Втім, напевне, найбільше значення має діалог культур для розробки історії літератури в порівняльному аспекті та, передусім, теорії розвитку літератури. Міркування щодо теорії розвитку літератури відносно не нові, але на сучасному етапі знову оживають; в чеській традиції варто пригадати ім'я Рене Уеллека. Тобто те, що під чужим впливом з'являється лише в цих роках, як реакція на довгу відсутність історичності, є дуже запізнілим.**

* Див. наше дослідження зі збірників *Dialog kultur: My a oni: ve středu i na okraji. Poznámky k česko-ruským literárním vztahům*. In: *Dialog kultur I. Sborník příspěvků z odborného semináře – Hradec Králové 14. 11. 2001, katedra slavistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, OFTIS, Ústí nad Orlicí 2002*, s. 13-39. Několik úvah o dialogu obecně a o dialogu kultur zvláště a o jejich místě v literární vědě. In: *Dialog kultur II. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně, Hradec Králové 12. 11. 2002, Ústí nad Orlicí 2003*, uspořádal Oldřich Richterek, s. 7-19. Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). *Dialog kultur III. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. Ofit, Ústí nad Orlicí 2005*, s. 17-24. *Dialog kultur v Hradci Králové jako tichá výzva*. In: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23.-24. 1. 2007. Uspořádal Oldřich Richterek. Ofit, Ústí nad Orlicí 2007*, s. 9. Trivialita a hledání virtuální autenticity jako nového dialogu. In: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23.-24. 1. 2007. Uspořádal Oldřich Richterek. Ofit, Ústí nad Orlicí 2007*, s. 21-27.

** Посилаємося тут на ряд досліджень, які були опубліковані в останні роки, та де є наведена й інша література, котру було полемізовано або ж з якої були взяті коментарі, наприклад *Genologie a žánrovost*. In: *Významové a výrazové premeny v umení 20. storočia. Anotačný blok prihlásených referátov na medzinárodnú vedeckú konferenciu. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov 2005*, s. 27-28. *Literární věda a literatura*. In: *Teória umeleckého diela. Literárnovedné a spoločenskovedné súvislosti, vzťahy a dotyky*. Ed.: Viera Žemberová. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Prešov 2007, s. 267-361. *Literární věda mezi progresivismem a konzervatismem*. In: *Z problematiky literárnej vedy. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie organizovanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr.*

Сьогодні глобалізація проявляється і як прагнення політизувати літературознавство. Дійсно, цьому тут є своя причина: часто літературознавчі погляди є опосередкованим результатом політичної та загальносуспільної ситуації, виведення літератури та літературознавства з ширших зв'язків – це по суті відповідає принципам сучасно прийнятих ареальних досліджень (*Integrovaná žánrová typologie, 1999, Areál – sociální vědy – filologie, 2002; Litteraria Humanitas XI, Crossroads of Cultures, 2002; Comparative Cultural Studies in Central Europe, 2004; Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech, 2003; Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět, 2004; Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context, 2005*), а також це пов'язано зі спростуванням деяких фактів. На іншому місці ці зусилля ми показали через призму однієї книги, котра на початку нового тисячоліття дійсно зацікавила, а її автором є Galin Tihanov.*

Кожен історик літератури стоїть перед основною проблемою: що до «своїї» історії літератури написати та за якими критеріями діяти. Наприклад, проблему історії чеської літератури, до якої зараховуються праці написані старослов'янською, латинською, чеською, але не німецькою мовою, можна вважати наочним прикладом – інші національні літератури, особливо в Центральній Європі та на Балканах, в цьому досить подібні. Це є той перехресний пункт, в якому поєднуються літературознавча методологія, теорія літератури, історія літератури та, звичайно, літературна критика, причому лише одна з цих дисциплін є суцільно аксіологічною. Іманентним літературознавчим методам зазвичай докоряють за незначну увагу до аксіологічних критеріїв: саме член Празького лінгвістичного кружка Рене Уеллек є своєрідним доказом того, що його методологія намагалася звільнитися з іманентної сфери, бути «м'якшою», більше помічати аксіологічні моменти та вносити їх до концепту теорії розвитку літератури та до самостійної історії літератури.

З цього погляду є дуже важливим до моделі історії літератури інтегрувати також модель історії ареального літературознавства: ця хоча

Pavla Petrusa, DrSc. (26. október 2007). Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove 2007, s. 188-204. Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti. In: Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umění. Ed. Jana Sošková. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, Studia Aesthetica, Prešov 2008. Problema slavizmů v njegov kontext. Prímerjalna književnost, december 2005, št. 2, s. 17-32. Prímerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine. Prímerjalna književnost 31.2 2008, s. 137-148.

* Див. І. Поспішил: Teoretická konstrukce a naplněnost kontextu (In margine „nové západní literárněvědné rusistiky“). Opera Slavica 2006, č. 3, s. 31-36.

б створює по відношенню до досліджуваної літератури метазв'язок, в якому поєднується декілька позицій, але на сучасному етапі з культурно-просторового погляду, тобто ареального, вона є складовою частиною цілого розвитку літератури, котрий моделює, є ним модельована та розглядається як одне ціле; це аж ніяк не стосується лише літературної критики, котра безпосередньо бере участь у літературному процесі, але історії літератури та теорії, що сьогодні як ніколи в інші часи входить до онтології літератури як такої. Співвідносність літературознавства, або ж естетики та конкретних проявів літератури добре помітив недавно померлий філософ, естетик та літературознавець Зденек Матаусер (1920-2007), коли у своїй праці свідомо та навмисно ці дві області систематично поєднував в один континуум. Він бачив, наприклад, феноменологію не лише у філософії та естетиці, але також прямо в художній літературі та її поетологічному моделюванні, систематично відновлював свої теоретичні схеми екскурсами до інших видів мистецтва, або ж і до інших систем, які характеризуються своєю винахідливістю.* Характерним є також зацікавлення теоретика ключовими літературними явищами, якими були в його випадку В. Маяковський або М. Цветаєва.

Як уже зазначав Р. Уеллек ** сучасна теорія розвитку літератури не може не містити аксіологічну вісь. Тут може дійти до суперечок про т.зв. значення та рівність в літературі. Свою думку я висловив уже декілька разів, між іншим в рецензіях та окремих дослідженнях, темою котрих були книги Івана Доровського та сьогодні вже покійного Яна Кошки – обидва керуються по суті просторовою концепцією Діоніза Дюришина та його команди. Жодний канон не може бути встановлений лише представниками національних літератур даної зони, канон є транснаціональний, безжально перевищує будь-які межі, мистецтво та естетика не підлягають жодному диктуванню, а якщо і так, то лише тимчасово. Жодна позитивна дискримінація не може бути постійним супроводжуючим елементом розвитку, можливо лише його тимчасовим та допоміжним засобом, адже розвитку властиві свої особливості, до яких належить і категорія величини: велике автоматично переважає

* Z. Mathauser: Báseň na dosah eidosu. Ke stopám fenomenologie v ruské literatuře a literární vědě. Univerzita Karlova v Praze, Praha 2005. Див. про це далі Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008.

** R. Welck: The Theory of Literary History. Praha: Travaux de Cercle Linguistique du Prague 6. Praha 1936. Див. також зб. Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe (2006). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang Verlag.

над малим – з цим не можна ніколи нічого зробити, а винятки лише підтверджують правило.*

Друга половина 20 століття означала в теорії та історії літератури значний поворот інтересу до масової культури, масової літератури, або ж т.зв. тривіальної літератури. І ця переміна більше, ніж зрозуміла. Кінець 60-их років 20 століття передбачав – по суті у всіх видах мистецтва – перехід від модернізму до постмодернізму. Домінантною рисою літератури 20 – початку 21 століття є масове вторгнення тривіальності. Якщо її основою вважається певна альтернативність поетики та її моделей, то тут знаходимо вже очевидні точки дотику з постмодернізмом. Саме тут кінець 60-их років – початок 70-их років 20 століття стає дійсно переломним періодом майже у всьому: кінець революцій романтизму в США та західній Європі, кінець «людських облич» соціалізму в Європі, так званій східній, або ж в радянському блоці, реальність, статус-кво, тверді контури означають також нові переходи в осмисленні мистецтва та світу. На протигагу ілюзійному або навмисно справжньому мистецтву з'являється сильніша тенденція до розуміння мистецтва як гри знову, як альтернативного світу, у якого немає багато спільного зі світом реальним. Створення нової форми теорії розвитку літератури на сучасному етапі все більше пов'язане з філософією загальної історії, з увяленням безперервної конфронтації з розвитком літератури у минулому, який подібно підземній річці повертається нам до сьогодення: нехай це і не новина, але сила, інтенсивність та значення цього утворення є набагато більшою, ніж в минулих роках, вистачить порівняти бум цієї літерату-

* Див. між іншим наші міркування Hodnoty a hodnocení znovu v kurzu (Literatura w kręgu wartości. Materiały z VI sesji z cyklu „Świat jeden, ale nie jednolity“). Bydgoszcz 21-23 października 2002 roku. Pod redakcją i ze wstępem Lidii Wiśniewskiej. Bydgoszcz 2003). Opera Slavica XIV., 2004, 3, s. 51-52. Hodnoty a literatura. Universitas 1988, č. 5, s. 16-22. Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlik a Václav Štěpánek. Red.: Václav Štěpánek. Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matice moravská, Brno 2006, s. 757-767. Hodnoty, hodnocení a souvislosti v literární historii: ruská literatura v zrcadle několika přehledových a slovníkových kompendií a v pojetí českého Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. In: Philologica LVII, Univerzita Komenského, Bratislava 2003, s. 211-221. The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of „Area Value“). In: The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies. Ed. by Halina Janaszek-Ivaničková. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2007, s. 39-49.

ри у світовому вимірі, наприклад і в Центральній Європі, з тим, що в чеській літературі являла собою колись відроджена барокова поетика та стиль в творах католицьких авторів міжвоєнного періоду, найпомітніше у Ярослава Дюриха (1886-1962). Теоретик історії літератури повинен би більше замислюватися над пробліском розвитку минулого в сучасності та знову ж таки над віддзеркаленням літературної минувшини сьогодні.

Багатотомна публікація Джона Нойбауера та Марцела Корніс-Попе *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries** викликає ряд тверджень, але також запитань та проблем, які ведуть нас шляхом повернення до справжньої мети порівняльного літературознавства, як значущої ареальної дисципліни.

Коли ж дізнаємося, що поетологічні цінності не знають чи не повинні знати ні меж, ні т.зв. позитивної дискримінації, адже читачі оцінюють естетичний ефект та інші компоненти та функції літературного артефакту, і навіть, якби мали цікавитися історично-політично-культурними причинами виникнення такого твору, на сучасному етапі ми повинні відмовитися від прагнення уніфікувати літературний процес, тобто представляти одну модель як зразкову, а відповідно як гідну наслідування. Далі поняття «belatedness», тобто якась «затримка», «запізнення» буде терміном пейоративно аксіологічним, тобто фактично дискримінаційним. У кожній національній літературі своя парадигма розвитку, жодна література не повинна «наздоганяти» чи «переганяти» іншу, адже у своєму розвитку кожна є автономною та здатна міжреагувати з іншими об'єктами, їх імітувати, трансформувати їхні імпульси, в іншому випадку у кожній свій ритм розвитку, котрий є аксіологічно автохтонний. Це багато разів було мною сформульовано в інших працях **, де подані назви «*prae-post efekt*» або «*prae-post paradox*». Поняття «*literary culture*» повертає нас певною мірою до поняття т.зв. культурно-історичної школи 19 століття, але разом з тим частково акцентує науки про знак, частково ареальність літератури включно центрів, які пересікаються.

* John Neubauer, Marcel Cornis-Pope (eds): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I-IV. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004-2010.

** Повне найновіше видання див. нашу книгу *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Ed.: Jaroslav Malina, obálka, grafická a typografická úprava Josef Zeman – Tomáš Mořkovský, Martin Čuta, ilustrace Boris Jirků. Nadace Universitas, Edice Scientia, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, Brno 2005.

А тут ми торкаємося кардинальної проблеми ареальних досліджень по відношенню до всього вищезазначеного, тобто до ареальної компаративістики, культурології чи діалогу культур, власне до того, що не вдалося ані Варренові та Уеллкові, ні Дюришинові, а саме пов'язати «extrinsic» та «intrinsic», те, що в іншому значенні багато років тому я назвав міжпоетичністю.* Пізнання мови та літератури в концепції філологічно-ареальних досліджень є не лише основою, засобом, але також і метою трансценденції щодо соціальних та інших гуманітарних наук – звичайно, побічним продуктом є комплексніше вивчення ареалу крізь мову та її текстові продукти.

В нашому, вже цитованому навчальному тексті «Ареал та філологічні дослідження» (2013), ми займалися проблематикою ареальних досліджень систематичніше. До нього належать такі частини як «Філологічні передумови, Ареальні аспекти славістики», «Гетерогенність ареальних досліджень», також «Типологія ареальних досліджень: ареальна та літературознавча лінгвістика та регіоналістика», «Бароко як проблематичний розвиток літератури Центральної Європи». Тут ми також торкнулися проблематики ареальних досліджень, філологічно-ареальних досліджень, порівняльного літературознавства та генології, причому ареальні підходи в літературознавстві ілюстрували на прикладах чесько-німецького письменника Оти Філіпа (нар. 1930), Оксани Забужко (нар. 1960) та Йозефа Сухого (1923-2003).

Брненська концепція, основою якої є філологія зі спрямуванням на ряд областей, передбачає поступове міждисциплінарне об'єднання аж до утворення компактнішої дисципліни, в якій філологічні дисципліни не лише не втраять свою сутність, але, навпаки, знайдуть новий смисловий вимір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: Ištván Käfer, Ivo Pospíšil / [red. Erika Sztakovicsová]. – Vydanie podporil IVF. – Segedín, 2012.
2. Klíčové problémy slovanských areálů. / Ivo Pospíšil. Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita. – Brno, 2009. – 114 s.
3. Pospíšil I. Úvodní slovo / Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií. – Brno, 2010. – S. 3–5.
4. Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie. / Ivo Pospíšil // Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií. – Brno, 2010.

---

* I. Pospíšil: Sedmero úskalí a inspirací. Slovenská literatúra 1993, 4, s. 292-295.

5. Šuša. Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literatúre. Seminár filologicko-areálových štúdií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série / Brněnské texty z filologicko-areálových štúdií. – Brno, 2009.

6. Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál). / Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. – Brno : Ústav slavistiky FF MU, 2003. – 212 s.

7. Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU. – Brno, 2004.

8. Čermák Radek, Giuseppe Maiello. Nástin dějin a literatury Lužických Srbů. – Brno, 2011. – S. 5–6.

9. Franta V., Pospíšil I. Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. – Brno, 2009.

REFERENCES

1. Brnenska hungaroslavistika a cesko-slovensko-madarske vztahy. Eds: Istvan Kafer, Ivo Pospisil / [red. Erika Sztakovicsova]. – Vydanie podporil IVF. – Segedin, 2012.

2. Klicove problemy slovanskych arealu. / Ivo Pospisil. Univerzita tretiho veku, Masarykova univerzita. – Brno, 2009. – 114 s.

3. Pospisil I. Uvodni slovo / Arealova slavistika a dnesni svet. Monografie z filologicko-arealovych studií. – Brno, 2010. – S. 3–5.

4. Problemy slovakistiky v zrcadle arealove filologie. / Ivo Pospisil // Edicni serie: Brnenske texty z filologicko-arealovych studií. – Brno, 2010.

5. Susa. Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literature. Seminar filologicko-arealovych štúdií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, edicni serie / Brnenske texty z filologicko-arealovych štúdií. – Brno, 2009.

6. Cesko-slovenske vztahy v slovanskych a stredoevropskych souvislostech (Meziliterárnost a areál). / Ivo Pospisil, Milos Zelenka. – Brno : Ustav slavistiky FF MU, 2003. – 212 s.

7. Cesko-slovenske vztahy, Evropa a svet. Brnenske texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospisil, Milos Zelenka. Slavisticka spolecnost Franka Wollmana a Ustav slavistiky FF MU. – Brno, 2004.

8. Cermak Radek, Giuseppe Maiello. Nastin dejin a literatury Luzickych Srbu. – Brno, 2011. – S. 5–6.

9. Franta V., Pospisil I. Josef Jirasek jako rusista, slovakista a umelec slova. – Brno, 2009.